

Dr. Fr. Ilešič:

„Vladimir in Kosara“.

Med prve, ki so začeli pri nas pisati leposlovno prozo, spada naš častitljivi starina Luka Svetec. Izmed njegovih povesti je posebno zanimiva „Vladimir i Kosara“, ki je izšla v „Slovenski bčeli“ l. 1851 kot „izvirna povest“.

Malo jih bo, ki bi poznali njeno vsebino ali njeno zvezo z davno tisočletno prošlostjo.

Svetec nam pripoveduje sledeče: V 11. stoletju je Bolgarom caroval Samuel; hrvatski kralj Petrislav je gospodaril tedaj tudi na Srbskem. Meja jima je bila reka Timok. Ker pa je Samuel hotel svojo državo razširiti tudi na zapad, sta začela drug proti drugemu ostriti orožje, ki je bilo sicer namenjeno Grkom. Petrislav je bil star; zato je vojsko izročil Ivi Radivoju, a dodal mu je še svojega sina, mladega Vladimira, ki je bil armadi posebno drag. Samuel je ostavil svojo prestolnico Trnovo ter prekoračil Timok. Previdno se je ogibal odločilne bitke z ognjevitim Vladimirom. Petrislavova vojska se je v preveliki gorečnosti razcepila — „bila je tako volja božja, ki je po tem potu le hotela brate umiriti, s prijateljstvom in ljubeznijo zvezati njih, ki jih je proti naravi razprla človeška strast“. To priliko je porabil Samuel ter se vrgel na Vladimirov oddelek. S peščico junakov zavrne Vladimir Bolgare trikrat, a vedno nove množice navaljujejo nanj. Bil je tam holm z žitnico Bolgarov; tja prodre Vladimir s svojimi tovariši skozi vrste bolgarske. Samuel obkoli holm; stokrat ga izkuša vzeti po noči in po dnevi, pa zaman. A Vladimiru zapretita lakota in žeja; zato skliče zbor svojih sokolov, jim oriše položaj in reče: „Kdor rajši sramotno s križem-rokami, brez tovarišev umrje, kakor za svobodo in slavo meč potegne, naj ostane tukaj! Drugi pa pripravimo orožje, ali da svobodno živimo ali junaški umremo. Solnce zaide, tema pokrije zemljo in ljudi in sladak sen objame ude sovražnikov ...“ Po noči molče stopajo s hriba; ali Samuel ni spal: zavpije straža, šum orožja od vseh strani, divji boj. Vsi tovariši Vladimirovi popadejo, Vladimir je ujet.

Samuel sam odvede jetnika v Trnovo. Bolgari hočejo videti zmagovitega carja in njegovega jetnika. Tudi Samuelova hči edinica, lepa Kosara, gleda triumf s čardaka cesarskega gradu in kakor ne-

zavestna obstrmi ob pogledu na krasnega junaka Vladimira. Ječa je bila globoko v temnici visokega stolpa. Vladimir tu v grozi obupuje, često misli na nasilno smrt, toda „misel na Boga, ki črti samoumor, a obilno poplačuje potrpljenje, pa sladke vezi življenja, ki jih narava tako trdno spleta, ki z njimi vsa bitja siloma priklepa na beli dan, obvarujejo tudi njega smrti.“ Vda se in zaspi; sanja o boju in očetu. —

Petrislav pa v Belgradu zbira novo vojsko in prisega sovražniku osveto za Vladimira.

V Trnovu se slavi zmaga s pojedinami, viteškimi igrami in kolom. Edina Kosara tuguje za Vladimirom ter se o svoji bolečini izpove prijateljici Bogodani. Ta ji očita, da se vnema za tujca, krvo-prolitnika, ki ga pri Bogu toži toliko sirot in jadtih vdov. Sedaj se odloči Kosara, da Vladimira reši sama. Po gostiji je car Samuel imel hude sanje, ki ga navdajo s težko slutnjo, da mu izdajalec séga po carski kroni. Nemiren v svoji duši je bil drugega dne sam na gornjem čardaku. Tedaj pa pride Kosara ter ga poprosi, naj Vladimiru da svobodo. Oče zarohni in jo trdo zavrne, ker sumi ...

V trnovskem samostanu sv. Vasilija je takrat živel menih Štefan. Po njega pošlje car, da bi mu razrešil sum in dvom. Razloži mu sen one noči: carju se je zdelo, da dela v vinogradu, a toča mu pobije vse; le ob meji že na tuji zemlji stoji zelen bor tankega vrha, ki mu je on sam oklestil veje; tik njega raste trta. Bor požene nove mladike in trta se mu proži nasproti ter se ga oklene. V senci vej si junaki podado roke — car plane v jezi pokonci ter se zbudi. Menih mu razloži sanje, češ, ujeti Vladimir je bor, ki ga objame Kosara, in ki bo branil narode. Car sedaj usliši prošnjo svoje hčere, ki sama hiti pred ječo, da bi prva Vladimiru naznanila veselo vest. Dva junaka ga privedeta v carske bele dvore. V topli kopeli ga snažijo, eden brije, drugi ravna obleko. Car pokliče k sebi njega in Kosaro. Vladimir ji prisega večno zvestobo: „Dokler ne usahne poslednja kapljica moje krvi, bodi beseda in dejanje, meč in slava in kar imenujem svoje, posvečeno tebi!“

Tretjega dne se Vladimir posloví. Kar sporoči sel, da se je Petrislav pojavil z novo vojsko. Vladimir se z bolgarskimi junaki brž spusti v dir; tri dni in tri noči jahajo. Kako iznenadenje: oče in sin se objameta! Vladimir očetu razloži, da hoče Samuel mir, da mu da Kosaro za ženo, naj bi njun zarod vladal obe deželi. Ves tabor se dolgo v noč raduje veselega dogodka. Naslednjega dne si izbira Vladimir iz očetovske armade tisoč svatov. Radivoj

mu je drug, Petrislav sam je stari svat, Senjanin Ratoslav mu vojvoduje, Črnojević nosi zastavo. Osmega dne pridejo v Trnovo. Samuel in Petrislav se poljubita. Igre in gostije se vrše teden dni. Samuel izroči Vladimiru Kosaro. „Srečno so z lepo nevesto dospeli v Petrislavove bogate dvore.“ —

V Svetčevi povesti takoj opazimo spomin na Črtomirov boj v Ajdovskem gradcu. Vladimir se umakne na hrib, lakota in žeja ga prisilita k nočnemu izpadu itd., končno ostane Vladimir sam. Pa tudi na drugih mestih nam zveni Prešernovo besedilo. Opazimo pa v povesti tudi znane motive narodnih pesmi, na pr.: jetnika (kraljeviča Marka, kralja Matjaža) vzljubi carjeva hči in ga reši iz ječe.

Toda vse to je le ornamentika povesi; njeno jedro je zajeto drugod. Že konkretni zemljepisni podatki nam vsiljujejo vprašanje, ali ni povest zgodovinska.

Samuel je bil res bolgarski car. Poznamo ga iz Krilanove balade „Smrt carja Samuela“, ki nam predstavlja Samuela na gradu Prilepu v zapadni Macedoniji. Tu je bilo središče takratne takozvane zapadnobolgarske države, ki jo je ustanovil junaški rod Šišmana in njegovih sinov. Najmlajši izmed njih je bil Samuel, sila krut in s krvjo omadeževan vladar, ki je prestolnico prenesel v Macedonijo, najprej v Voden, potem v Prespo, mestece ob jezeru istega imena, in končno v Ohrido. Samuel je bil tudi gospodar Drača in Leša ter se je imenoval „car slovenski“. Kot vladar te svoje macedonsko-albanske države je bil sosed edini takratni srbski državi, kneževini dukljanski ali zetski,¹ ki ji je okoli l. 1000 vladal knez Vladimir, sin Petrislavov. Prestolnica Vladimirova je bila pri „Marijini cerkvi“ ali „Prečisti Krajinski“ na zapadni strani Skaderskega jezera.²

Samuel in Vladimir sta torej zgodovinski osebi; a vprašati se je sedaj, ali zgodovina pozna tudi tak dogodek med njima, kakor nam ga slika Svetčeva povest. Bizantinski pisatelji zatrjujejo, da je Samuel v istini dal svojo hčer — njeno grško ime je bilo Teodora, tudi Kosara ni slovansko ime — dukljanskemu knezu za ženo in da je svojemu zetu podaril severno albansko obal do Drača.

¹ Duklja („Dioklitija“) se je imenovala pokrajina ob Skaderskem jezeru in današnja Črna gora s Podgorico. Izza 11. stoletja se mesto tega imena pojavlja ime „Zeta“.

² Prim. Constantin Jireček, Geschichte der Serben. I. Band. Gotha 1911, str. 205—208.

Najstarejši vir, kjer se nam je ohranila zgodba o Vladimiru in Kosari, legendarno in poetično okrašena, je latinska kronika Popa Dukljanina (Diocleas), ki je živel dobrih sto let po Vladimiru.

Ta kronika pripoveduje o Vladimiru in Kosari legendarno na široko sledeče: V Duklji je vladal Petrislavov sin, mladi kralj Vladimir, ki ga je krasila vsaka modrost in svetost. Tedaj pa je z vojsko prišel nad njegovo deželo bolgarski car Samuel. Vladimir, ki ni hotel, da bi kdo izmed njegovih poginil, se je umaknil na goro, ki se imenuje Obliquus.¹ Videč, da mu ne more do živega, je pustil Samuel del vojske pod goro, z ostalimi četami pa je odrinil proti Draču. Vladimira je med tem mučila še druga nadloga: bile so tam ognjeno strupene kače, ki so s svojim pikom pogubile mnogo ljudi in živali. Vladimir je prosil Boga, naj reši njegov narod take kužne smrti. Bog je uslišal njegovo molitev in še dandanes kače na tej gori niso strupene. Končno jo pozval Samuel Vladimira, naj pride z gore s svojo vojsko vred. Vladimir je poziv odklonil. Župan onega kraja pa se je ponudil Samuelu, da mu izda Vladimira. Tedaj je dejal Vladimir: „Treba mi bo po evangeliju dati življenje za svoje ovce. Dam svoje telo, da ne poginete vi od gladu ali meča.“ In odšel je k Samuelu. Ta ga je takoj poslal v prognanstvo v ohridsko pokrajino, v Prespo, sam pa je plenil po Dalmaciji tja do Zadra. Vladimir se je v temnici postil in molil. Prikazal se mu je angel in mu naznanil rešitev in končno mučeniško slavo. Nekega dne je sv. Duh nagnil carjevo hčer Kosaro, da je poprosila očeta, naj bi ji dovolil iti z deklami v ječo jetnikom umivat glavo in noge. Oče ji je dovolil. Ko je izvrševala plemenito delo, je ugledala Vladimira, ki je bil lep, ponižen, krotek in skromen in poln modrosti Gospodove; ustavi se ob njem in izpregovori z njim. Zdel se ji je njegov govor slajši od medu; ne torej iz poželjenja, ampak ker se ji je smilil v svoji mladosti in lepoti in ker je slišala, da je kralj in kraljevskega rodu, ga je vzljubila, pozdravila in odšla. Hoteč ga rešiti, se je vrgla carju pred kolena in rekla: „Oče in gospod, vem, da mi hočeš dati moža; ali mi daj Vladimira jetnika, ali me vidiš prej mrtvo, nego da si vzamem moža.“ Car je silno ljubil svojo hčer in ker je vedel, da je Vladimir kraljevske krvi, se je razveselil in privoščil; dal je Vladimira kraljevsko obleči, ga poljubil in mu dal hčer za ženo. Samuel je zeta postavil v kraljevsko čast njegovega očeta in mu izročil ozemlje mesta Drača.

¹ To je današnje selo Oblika na desnem bregu Bojane.

V tej kroniki pa ni opisana samo ta epizoda, ki jo je posnel Svetec, marveč tudi nadaljnja usoda Vladimirova. Bizantinski cesar je nahujskal Kosarinega bratranca Vladislava, da se je nasilnim potom polastil bolgarskega prestola in se skušal iznebiti seveda tudi Vladimira. Povabil ga je k sebi v Prespo. Kosara je svarila Vladimira, naj ne hodi, ker je slutila zlo, a šla je mesto njega sama. Vladislav pa je nadaljeval svoja vabila in s svetimi obljubami končno zvalil k sebi tudi Vladimira. Že na poti v Prespo so ga Vladislavovi najemniki iz zasede hoteli napasti, a so pobegnili, ko so videli, da ga spremljajo in ščitijo angeli. V Prespi je šel Vladimir najprej v cerkev, da se pokloni Bogu; a obstopili so ga bolgarski vojniki in ko je hotel iz cerkve, so ga ubili dne 22. maja 1015. Bil je v cerkvi pokopan in ob grobu so se godili čudeži. Vladislav se jih je ustrašil in je zato Kosari dovolil, da spravi njegove zemske ostanke, kamor hoče. Kosara jim je dala počivališče v cerkvi Matere Božje v Krajini. Narod roma vsako leto 22. maja na njegov praznik tja. Kosara je v samostanski pobožnosti sklenila življenje istotam in je pokopana ob vznožju svojega moža.

Vladislav je prišel z vojsko v Vladimirovo deželo in pred Drač. Tu se mu je med obedom prikazal angel-vojniki v podobi Vladimira, ki ga je prebodel, da se je zgrudil mrtev na telesu in duši.

Tega drugega dela povesti o Vladimiru in Kosari Svetec ni obdelal. Njemu pač ni šlo za legendarnost, ki zahteva mučeništvo in posvetitev svetnika, marveč za posvetno javno vrednost sporazumljenja obeh vladarjev. V tem oziru nudi ravno prvi del povesti s svojim pomirljivim koncem ideal, dočim končuje drugi s težko disharmonijo. Kako je Svetčeva povest prilagoden posebnostim novejših časov, se vidi iz tega, da je v njej pozorišče pomaknjeno z zapadnosrbskega ozemlja (Ohrida, Skader, Drač) na iztok, ob reko Timok, med mesti Belgrad in Trnovo.

Seveda je vprašanje, ali je Svetec sploh poznal celotno legendo. S tem smo se dotaknili vira, ki ga je Svetec rabil za svojo povest. Umetno je bila legenda često obdelana v srbsko-hrvatski literaturi.

Že okoli 1700 je spljetski pesnik Jerolim Kavanjin povest o Vladimiru in Kosari vplel v svojo „velepesem“: „Poviest vangjelska bogatoga a nesrečna Epulona i ubogoga a čestita Lazara.“¹ V 13. spevu tega religiozno-didaktičnega epa se opevajo slovanski kralji in takoj v začetku je zgodba o Vladimiru in Kosari. Pol stoletja

¹ Izdala Jugoslovanska akademija, 1913.

mlajši je Andrija Kačić Miošić; v svojem „Razgovoru ugodnom naroda slovinskoga“ ima tudi našo legendo v prozi in verzih. Dočim Kavanjin sploh ne imenuje krajev, pravi Kačić, da je Samuel poslal Vladimira zvezanega v Bolgarijo in da ga je Vladislav dal ubiti v Preslavi; sicer pripoveduje vse kakor pop Dukljanin. Srbski zgodovinar Jovan Raić, ki je l. 1794 na Dunaju izdal veliko „Istorijo raznih slavenskih narodov“, poroča tudi o Vladimiru in Kosari ter imenuje kot vire med drugimi Mavra Orbinija in Dufresna, ki pa sta oba zopet rabila Dukljanina. Zlasti Raić je bil glavni vir poznejšim umetnim pesnikom, ki so obdelovali to snov.

Razen nekaterih malovrednih pesmi in poleg pripovedke Štefana Sremca (1888) je tu omeniti zlasti dramo.¹ V začetku romantizma je Lazar Lazarević prvi napisal dramo: „Vladimir i Kosara“ (1829) v 3 činih. Njegova drama se začneja s hipom, ko se Vladimir vdaja Samuelu, torej se vse razen začetka godi v Samuelovi prestolnici. Kosara vzljubi jetnika Vladimira brž ob njegovem prihodu, ne torej šele v temnici. Car vidi v snu spasitelja svoje oblasti in pozneje spozna v njem srbskega vojvodo Ljubivoja, ki je prišel na Bolgarsko za svojim kraljem. — Lazarevićev vrstnik Jovan St. Popović je dramatično obdelal drugo polovico legende, mučeniško smrt Vladimirovo, z naslovom: „Vladislav“. Peter Preradović je to „dalmatinsko“ snov v svojem opernem libretu (izšlo posmrtno l. 1873) znatno izpremenil.

Iz pravkar podanega pregleda literarne obdelave naše snovi se vidi, da bi Svetčevim izpremembam najbliže stala drama Lazara Lazarevića. To bi nam mogel biti kažipot za smer, kjer naj iščemo Svetčev vir.² Na tak jugoslovanski vir kažeta tudi dikcija in jezik Svetčeve povesti. Res je, da je v dobi njenega nastanka v našem jeziku vladalo močno „iliriziranje“, vendar se mi zdi, da si moremo nekatere posebnosti Svetčeve povesti tolmačiti le, ako si mislimo, da je na pisatelja vplival konkreten jugoslovanski vzorec; izmed oblik mi je tu najpomembnejša „Samužl“. Prav zelo spominjajo jugoslovanskih narodnih pesmi izrazi, kakor: nevera = nezvestoba, cesarski beli dvorci; obdaruje svate, koga z lepim orožjem, koga z dragoj obleko itd.

¹ Andrija Gavrilović v „Brankovem kolu“ XVIII, str. 57 sl.

² Nemška pesem „Wladimir und Cossara“, ki jo je v „Illyrisches Blatt“ 1831 (števil. 49) priobčil J. N. Aschmann, riše od začetka jetništvo Vladimirovo, prikazen angelovo, Kosaro pred Vladimirom, njeno prošnjo do očeta in očetovo privolitev. O prejšnjih in poznejših dogodkih ni v pesmi ničesar; dodana pa je zgodovinska opomba.

Snov o Vladimiru in Kosari pa se ni popularizirala le v novi književnosti, ko jo je romantika prevzela iz kronike, ampak je očitno bila popularna že sredi srednjega veka, predno je bila sprejeta v kroniko popa Dukljanina. O tem nam poroča ta kronist sam, ko pravi, da kdor bi se hotel podrobneje poučiti o vrlinah in čudežih sv. Vladimira, naj čita „zgodovino njegovih činov, kjer so njegova dejanja po redu popisana“. Za cerkveno proslavo sv. Vladimira je zaslužna zlasti grška cerkev. Ohranila se je krajša grška legenda, bile so pa tudi grške pesmi o Vladimiru. Zdi se, da je motiv prešel tudi v narodno poezijo. „M. S. Srpkinja“ je 1854 natisnila pesem, ki jo je slišala v svojih sremskih krajih, pesem o vladarju-zlikovcu, carju Samuelu, ki je hotel usmrtiti svojega nečaka, sina gospe od Hercegovine, a mu končno prizanese ter mu zapusti carstvo. Še okoli 1890 je neki rapsod sredi Srbije pel pesem o Vladimiru in Kosari, ki se močno krije s Kačičevo (Jagičev „Archiv“ XIII, str. 632.).

Morda smemo reči, da je ta zgodovinski dogodek najstarejši, ki ga je obdelala srednjeveška književnost; vsekakor pa se ga je brž lotila novodobna romantika.

Na to tisočletno tradicijo Vladimira, Dukljanskega kralja, spominja še dandanes samostan blizu Elbasana v Albaniji, imenovan po njem. Mestu Draču je Vladimir patron in v Ulčinju je cerkev njemu posvečena. Stara „Marijina cerkev“ v Krajini je dandanes ruševina; v okolici bivajo mohamedanski Arbanasi. Hrani se še „Vladimirov ali Krajinski križ“, s katerim je baje ohridski nadškof zavaral Vladimira, da se je odzval zvijačnemu Vladislavovemu pozivu. S tem križem romajo leto za leto o binkoštnih mohamedanci, pravoslavni in katoličani teh krajev na visoko goro Rumijo, rano pred zoro, da bi pred solncem bili na gori, od koder se razgrinja veličasten razgled preko Skaderskega jezera, preko črnogorskih in albanskih planin.¹

¹ Const. Jireček, Geschichte der Serben. I, str. 207—208.

